

LA FUNDACIÓ BERNAT METGE SOTA EL FRANQUISME.
L'ESCENARI DE LA REPRESA (1939-1942)*

MONTSERRAT FRANQUESA GÒDIA

Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània-UAB

Una de les línies d'investigació del Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona que ha conclòs amb èxit la primera fase és la recerca que des de l'any 2009 fins al 2013 ha fet possible, entre altres estudis, la publicació del llibre *La Fundació Bernat Metge, una obra de país (1923-1938)*.¹ En aquesta primera part, a partir de fonts ja conegudes però sobretot de materials inèdits, vam descobrir la gènesi de la col·lecció bilingüe dels clàssics grecs i llatins i l'origen de cada volum, els precedents europeus i el perfil de cada traductor, dels revisors i dels correctors, com van acomplir la tasca, amb quins criteris i amb quina finalitat. Vam aconseguir una descripció exhaustiva de la institució que s'ocupà i encara s'ocupa d'acostar els clàssics al català per voluntat de Francesc Cambó. També vam esbrinar quins foren els objectius últims i com es decidí el cànon d'autors, vam analitzar a quin públic anava adreçada, a partir de quins i quants van ser els subscriptors, per concloure amb l'avaluació dels resultats reals de l'empresa en la primera etapa de la seva existència.

De fet, historiar les traduccions dels clàssics grecs i llatins de la Fundació Bernat Metge suposa resseguir més de noranta anys de tasca editorial pràcticament ininterrompuda. És per això que des d'un bon principi calia delimitar les fases de la nostra investigació en dues èpo-

* Aquest article s'inscriu en el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC) (2009, SGR 1294), reconegut i finançat per l'Agència de Gestió i Ajuts Universitaris de la Generalitat de Catalunya, i en el projecte "La traducción en el sistema literario catalán; exilio, género e ideología (1939-2000)", amb el número de referència FFI2010-19851-C02-01, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

1. FRANQUESA (2013).

ques clarament diferenciades, és a dir, abans i després de la guerra civil. Enllestida la primera, com dèiem, acarem ara amb els mateixos objectius els anys posteriors al 1939 i fins al 1975, en els quals la Bernat Metge també va ser víctima de la llarga nit del franquisme. Una època que també hem de subdividir en diferents etapes, com exposem tot seguit.

Justament els anys 1939, 1940 i 1941 són els únics en els quals no es va publicar cap volum. El penúltim Plutarc de Carles Riba no va veure la llum fins al 1942, sense que hi constés el nom del traductor. L'any 1947, després de la mort de Francesc Cambó i de la represa de les publicacions, amb Carles Riba de nou a la casa, s'inicià una nova fase. L'Editorial Alpha va passar a mans de la segona generació, Ramon Guardans i Helena Cambó. En aquesta llarga etapa se succeïren les direccions de Joan Estelrich, fins al 1958, i Carles Riba, que morí tot just un any més tard. Després del traspàs de Riba, Miquel Dolç fou nomenat director de la col·lecció, càrrec que ocupà també fins a la mort, l'any 1994. El 1959 es decidí la constitució d'un consell presidit per Ramon Guardans com a secretari general, i del qual formaren part dos hellenistes, Josep Alsina i Joan Petit, i dos llatinistes, Josep Vergés i el mateix Miquel Dolç, mallorquí que mai no deixà de residir a Madrid. Potser per aquesta raó, durant aquells anys immediats a la represa, creiem que fou fonamental la tasca de Joan Baptista Solervicens, tant en la supervisió tipogràfica com en la correcció de moltes versions.²

Una «tercera» generació de filòlegs configuraria el consell directiu a partir dels anys setanta i vuitanta.³ Ens referim, sobretot després de la mort de Josep Vergés el 1984, a la seva deixeble, Montserrat Ros, que va ser l'ànima de la col·lecció fins al 2008, i a Manuel Balasch, Francesc J. Cuartero, Marc Mayer, Jaume Medina, Joan Alberich,

2. Miquel Dolç reconeixia l'acurada tasca de Solervicens en una entrevista publicada a Palma: «Nos habla el poeta Miquel Dolç. La Fundación Bernat Metge ha entrado en una nueva época». *Diario de Baleares* (1 setembre 1960), p. 11. Vegeu també la memòria que li dedicà Albert Manent en el centenari del seu naixement: «L'humanista Joan B. Solervicens», *Revista de Catalunya*, 198 (setembre 2004), p. 3-5.

3. Fou el crític Joan Ramon Masoliver qui parlà per primer cop d'una «tercera promoció» d'hellenistes en l'article «Fidelidad a los orígenes. Ante la tercera promoción de helenistas». *La Vanguardia* (3 novembre 1966), p. 52.

Jaume Pòrtulas i Antoni Seva. L'any 1999, Helena Cambó i Ramon Guardans crearen l'Institut Cambó, dins del qual s'havien d'aixoplugar totes les publicacions d'Editorial Alpha. Després de la mort de Ramon Guardans, l'any 2007, l'herència i la gestió editorial ha arribat al nét del fundador i primogènit d'una família nombrosíssima, Francesc Guardans i Cambó. A partir de l'any 2009, amb la mort de Manuel Balasch i amb la incorporació de l'hellenista Jordi Pàmias al consell directiu, Raül Garrigaseit és el director de la col·lecció gairebé centenària, que ja arriba, entre la sèrie llatina i la grega, als 400 volums publicats.

110 VOLUMS SOTA EL FRANQUISME

El febrer de 1953, amb motiu de la publicació del volum número 100 de la col·lecció de la Fundació Bernat Metge, Josep Vergés, traductor de Ciceró i deixeble del gran mestre que va ser Joaquim Balcells, deixava constància en un article al *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* de «l'activitat de la Fundació Bernat Metge», la qual «es ressentí, com totes les altres manifestacions de la nostra vida cultural, dels dolorosos fets de l'any 1936 i de llurs conseqüències; després, el ritme de publicació ha anat creixent cada vegada».⁴

En efecte, en el període sota el franquisme, els trenta-sis anys que van entre 1939 i 1975, la col·lecció de clàssics de la Bernat Metge va publicar un total de 110 títols. En els quinze anys de la primera època (del 1923 al 1938) havien aparegut 84 volums, un resultat vertiginós si el comparem amb els dels anys de la dictadura, que resultaren ser més del doble però en els quals la producció va minvar, proporcionalment, en un 52,7 %.

Reprendre l'activitat no va ser gens fàcil. L'agost del 1936 Joan Estelrich, assabentat de l'ocupació que havia fet la FAI de la seu de la Via Laietana, preveia el pitjor per a la casa editorial, la veia «abocada dintre de pocs mesos a la suspensió de pagaments i a la ruïna, si no hi ha un miracle», considerava «molt probable que no puguem continu-

4. VERGÉS (1953: 74).

ar-la o que Cambó no vulgui continuar-la» i, com podem llegir en els *Dietaris*,⁵ es lamentava dels anys dedicats a la Fundació Bernat Metge perquè contenien «la substància, el treball dels quinze anys millors de la meua vida».⁶

La tardor de 1936, mentre Joan Estelrich era a l'Argentina convidat al Congrés del PEN Club, el professor Joaquim Balcells moria a Ginebra. El seu deixeble i també llatísta Ramon Sugranyes de Franch n'informà a Francesc Cambó, que aleshores es trobava a l'estranger, concretament a Abazzia. Sugranyes comunicà el traspàs de Balcells i escriví: «Tot seguit que estigui llesta la desinfecció de les seves coses, veurem en quin estat es troba la traducció de Virgili (*Bucòliques*) que tenia aquí amb ell. Ja li diré alguna cosa».⁷ Més enllà de qüestions materials, trobem referència a la traducció de les polèmiques *Bucòliques* que va acabar publicant Miquel Dolç el 1955, el volum 117 de la col·lecció. En una segona missiva datada el 20 de novembre 1936, Sugranyes insisteix a Estelrich: «Jo vaig treballant en el Ciceró (els diàlegs de la *República* i en *Lleis*) que tenia encarregat... Tinc, a més, el text i la traducció de les *Bucòliques* d'en Balcells. Ja direu què cal fer-ne, un volum no s'omple amb això. I a més manca el pròleg i les notes, que en aquest cas haurien estat molt importants».⁸ El fet que Sugranyes de Franch estigui traduint Ciceró respon sens dubte a un encàrrec del mateix Estelrich, però que mai no va arribar a publicar. El diàleg de la *República*, per exemple, és el volum 354 de la col·lecció aparegut el 2006 i traduït pel llatísta Joan Manuel del Pozo i el de les *Lleis* és ben recent (2013), en versió de Núria Gómez, el volum 395.

Fins a l'any 1947 no podem parlar d'una tornada a una certa «normalitat», si entenem per normalitat la publicació de tres volums, que també foren de continuïtat, és a dir, autors que ja s'havien començat a traduir abans de 1939, i gràcies a la tasca de Josep Vergés, Eduard

5. ESTELRICH (2012: 219).

6. Ibidem, p. 209.

7. Carta del 31 d'octubre de 1936, reproduïda a GONZÁLEZ (2013: 429 i 430).

8. Ibidem, p. 438.

Valentí i Marçal Olivar.⁹ Per aquesta raó podem parlar d'un primer escenari de la represa que aniria des de l'hivern de 1939 fins a la primavera de 1942. Amb data del 30 d'abril de 1939 s'ha conservat, al Fons Estelrich de la Biblioteca de Catalunya, un informe de catorze pàgines que conté un detallat estat de comptes de la casa editorial en aquell moment i que conclou:

a base de estas cifras se ha efectuado el tiraje de los dos volúmenes publicados durante la dominación roja, que son:

el nº 83- Plutarco- Vidas Paralelas, tomo VIII

el nº 84- Cicerón - De los deberes (volumen I)

de estos dos volúmenes la Tipografía Emporium solo ha entregado, hasta la fecha, los correspondientes a la edición básica, los restantes están aun para confeccionar. Precios actuales: los mismos del 18 de julio de 1936.

I s'apunta l'«existencia de manuscritos para nuevas publicaciones»:

-Plutarco- Vides Paralleles, tomo IX por C. R.

Con fecha Junio del año 1938 fue entregado a Tipografía Emporium para su composición,

-Sófocles- Tragèdies, por C. R.

Fue entregado a la Administración de la Editorial Alpha, faltando una parte que el traductor tenía que buscar en su domicilio

-Plaute- Comedies, Vol. V, por Marçal Olivar

está trabajando en su traducción.

9. El 1947 es van publicar el volums 87, 88 i 89 de la col·lecció corresponents al Plaute, *Comèdies V*, de Marçal Olivar, l'últim Plutarc de Riba (en realitat programat per al 1946) i el segon volum dels *Discursos* de Ciceró, obra de Llorenç Riber i Josep Vergés.

L'ESCENARI DE LA REPRESA (1939-1942)

El volum de Plutarc va ser lliurat a impremta el juny del 1938 i, per tant, va quedar pendent de publicació i distribució. No fou fins al 27 de desembre del 1939 que Narcís de Carreras, com a secretari del consell d'administració d'Editorial Alpha S. A., va adreçar al Ministre de Governació Ramon Serrano Súñer una sol·licitud en què demanava que

se digne conceder a Editorial Alpha, S.A. autorización para continuar su colección de clásicos griegos y latinos, con traducción catalana; para acabar su publicación, casi ya completa, de su Biblia en catalán; para continuar sus ediciones en castellano, catalán y lenguas extranjeras, como al inglés, y de la Monumenta Cataloniae para iniciar inmediatamente una colección de textos griegos y latinos con traducción castellana, destinada a divulgarse en todo el ámbito imperial de la lengua española; para dotar a nuestras universidades e institutos de las ediciones de autores antiguos comentadas, indispensables a nuestras aulas, si no queremos continuar siendo en ello tributarios del extranjero; para emprender la edición crítica de las grandes humanistas y de los grandes autores nacionales que aún las esperan; para contribuir en fin, al renacimiento humanista de España, del que hay evidentes síntomas, a cuyo origen no es extraña la labor proselitista y el estímulo dados modestamente por nuestra empresa.¹⁰

És evident que la petició que signava Narcís de Carreras era massa ambiciosa, i per aquesta raó no s'aconseguiria mai d'obtenir el vistiplau de la censura. Estelrich ho va saber veure i reaccionar a temps, tal com explicà més endavant a Cambó:

La instància que férem anteriorment no va tenir èxit precisament per la vastitud del programa que hi exposàvem. Fou portada a consulta del Consell Superior d'Investigacions Científiques (successor de la vella Junta) i aquest dictaminà que precisament el programa exposat entrava dins dels plans del Consell. Per això desaconsellà la concessió del per-

10. Carta mecanografiada conservada a l'Arxiu Cambó, a la seu de la Fundació. Totes les cartes i documents que esmentem a continuació pertanyen al mateix fons. Transcrivim adaptant l'ortografia a la normativa actual.

mís; aquest consell ha nascut amb gran empena i amb pocs mesos ja ha començat mitja dotzena de revistes. M'aconsellen que comencem ben aviat la nova col·lecció, perquè així el Consell, davant el fet consumat, desistirà de fer-ne una. El mateix Consell ha publicat ja el primer volum de la nova edició de Menéndez y Pelayo, que està molt bé.

Assabentat que el més probable era obtenir el no per resposta per culpa dels interessos de l'acabat de crear, en aquell moment, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, que no deixaria prosperar cap iniciativa científica fora del seu control i que el franquisme volia impulsar en substitució de l'antiga Junta para la Ampliación de Estudios, Estelrich demanà la retirada de la sol·licitud d'Alpha i va rebaixar la petició a la publicació del Plutarco que ja era a impremta. Però no avancem esdeveniments: al gener de 1940 Estelrich es traslladà a Madrid per gestionar el problema de la detenció i condemna a mort del seu germà¹¹ i aprofità l'estada per moure's i fer contactes per aconseguir el permís. A partir d'aleshores va anar reportant per escrit a Francesc Cambó cada moviment que feia per a la Bernat Metge, li consultava cada pas i acordaven decisions, fins a la primavera del 1947, quan Cambó morí inesperadament a l'Argentina el 30 d'abril, just abans d'emprendre el viatge cap a Barcelona.¹²

La resposta favorable es feia esperar, i al mes de juny un Estelrich impacient escrivia a Cambó la informació que havia obtingut del subsecretari de premsa i propaganda José M. Alfaro y Polanco (destituït del càrrec al cap de poc, el 17 d'octubre d'aquell mateix any i substituït pel filòleg clàssic Antonio Tovar): «L'Alfaro m'ha dit que la instància d'Alpha continua pendent del ministre de Governació. Si vostè veu a Serrano no deixi de parlar-li dels donatius que ha fet i està disposat a fer al Prado, i si es presentés l'avinentsa, demani la resposta a la instància.» Queda clar que la continuïtat de les publicacions tindria

11. ESTELRICH (2013: 358). El 23 de gener de 1940 escriu: «Però jo no puc anar-me'n, en la situació del meu germà. Caldria, o obtenir l'indult tot seguit, o aconseguir les més absolutes garanties que no es tocarà l'assumpte.» A Bartomeu Estelrich se li va commutar la pena capital l'any 1941, però va ser a la presó fins al 1946.

12. MANENT (1999: 169-173). Albert Manent va fer un recull dels articles publicats a la premsa de l'exili que es referiren al traspàs de Cambó.

un preu, com fer donatius d'obres d'art, o almenys sembla que Estelrich hi comptava. En la mateixa missiva autògrafa del 6 de juny de 1940, assegurava que havia donat ordres a la impremta de tirar endavant la impressió del volum pendent i escrivia: «Ja he donat ordre a Barcelona de preparar l'estampació del darrer volum de Plutarc», la qual cosa ens revela la certesa que tenia d'aconseguir, tard o d'hora, el permís. Amb aquest convenciment, a la primeria de setembre l'home de Cambó a Madrid continuava insistint sense defallir:

Querido don Francisco:

[...] Sobre nuestras posibilidades para el futuro, traté de nuevo el asunto en Madrid; se ha dado ya un permiso para unas publicaciones de Mn. Griera, se me ha dicho que es cuestión de esperar un poco más, sin desanimarse. No me desanimo pues. Nuestra constancia algún día habrá de ser premiada.

Continuamos aquí, trabajando, con la lentitud que imponen las circunstancias; si bien todos estamos aquí dispuestos a multiplicar nuestra actividad en cuanto sea posible aplicarla.¹³

Tot seguit apunta els encàrrecs de revisió i projectes de traducció en marxa:

Vergés ha hecho la revisión de la versión del primer volumen de las *Verrinas* hecha por Riba, se ha de hacer la bibliografía, para la cual nos falta información reciente. Podríamos adquirir en París los libros recientes que faltan. Se ocupará de la revisión, para reedición, del primer volumen de Q. Curcio. Está dispuesto a traducir la *Cyropedia* para la serie griega.

El P. Antonio Ramon, que se encuentra ahora aquí, está dispuesto a continuar el Polibio.

Olivar se ocupa de la revisión del Propercio para reedición, dispuesto a continuar el Plauto.

Valentí trabaja en la revisión del Tibulo, para reedición.

13. Carta de Joan Estelrich a Francesc Cambó, datada a Barcelona el 8 de setembre del 1940.

El P. Roca, que ha obtenido recientemente algunas cátedras de griego, está dispuesto a continuar el Platón.

Guillermo Colom tiene listas, en Mallorca, las *Silvas* de Estacio Han ingresado en el almacén las reediciones del *Brutus* de Cicerón. Contijoc trabaja en el último Plutarco, que tiene a media tarea.

He examinado el estado de las cuentas de los colaboradores. A mi entender, deberían suprimirse las de los colaboradores fallecidos y establecer con los restantes un plan para la regulación de la cuenta. También parece aconsejable un aumento del 25% en la valoración de las traducciones por página.

Del repàs d'Estelrich, a part de la idea d'augmentar els honoraris dels traductors, se'n desprenen informacions importants. En primer lloc, veiem que la tasca de les revisions per a reedicions havia de servir per mantenir viva l'empresa, mentre no es pogués reprendre l'activitat editorial. Josep Vergés va tenir cura de la segona edició del *Brutus* de Ciceró (girat per Gumersind Alabart l'any 1924) i del primer volum de Quint Curci que havia versionat Manuel de Montoliu el 1925. La revisió del problemàtic Properci de Mínguez, també de l'any 1925 i que Estelrich adjudica a Marçal Olivari, també la va acabar fent Vergés.¹⁴ Es tracta de volums que realment necessitaven una nova edició i que la crítica de l'època ja havia considerat irregulars. En canvi, l'autoria de Riba pel que fa als discursos *Contra Verres* no apareix per enlloc: els volums 89, 98, 99, 106 i 108 de Ciceró són signats per Riber i Vergés, els dos darrers només per Vergés. La voluntat de traduir la *Ciropèdia* tampoc es va acomplir. El llibre primer aparegué al volum 156, l'any 1965, obra de Núria Albafull, que no l'ha continuat fins a

14. En la tramesa de l'estat de comptes del juliol del 1942, Joan Estelrich va escriure a Cambó el problema que plantejava la revisió del Properci: «En Josep Vergés el comença a revisar i arriba a la conclusió que no és suficient una simple revisió, [...] cal fer una nova traducció, [...] i això suposa un treball de dues hores diàries durant quatre mesos. Aquest treball creu el revisor que hauria de ser pagat entre 2.000 i 2.500 pessetes, ara bé, nosaltres hi reservàvem 750 pessetes, calculant a base dels preus d'abans de la guerra, preus que si s'apliquen a una tasca seriosa i efectiva, creiem que s'haurien de doblar. D'altra banda, aquest volum de Properci, que no ens honora, no es pot reeditar sense fer-lo de nou. Què podem doncs oferir a Josep Vergés per a aquesta tasca?»

l'any 2012 (volum 362), i el tercer i darrer el 2013 (volum 397), de manera que l'obra de Xenofont s'ha completat més de 50 anys després d'haver-la proposat. El pare benedictí Antoni Ramon i Arrufat¹⁵ finalment va marxar i no va tornar de Sud-amèrica fins al 1965. Mai no va continuar la traducció de Polibi iniciada abans de la guerra, sinó que la va reprendre Manuel Balasch a partir del 1963. El poeta mallorquí i també llatísta, deixeble de Llorenç Riber, Guillem Colom tenia enllestides les *Silves* d'Estaci, però havien de trigar pràcticament vint anys a ser publicades (foren els volums 125, 128, 135 de la col·lecció, amb Miquel Dolç, entre 1957 i 1960). Pel que fa al grec, Estelrich parla de la disponibilitat de Ramon Roca i Puig, l'hellenista i papiròleg, que havia de continuar Plató, cosa que tampoc no es va produir. Roca i Puig només va revisar el darrer Plutarc de Riba, tot i que el seu nom no hi consti. Els mestratge del grec a Montserrat per part d'Antoni Ramon va quedar estroncat per la mort o dispersió dels seus deixebles. I l'exili de Carles Riba havia deixat orfe el panorama hellenista. Fins al 1952 no es reprendria l'obra de Plató amb la traducció del *Cràtil* de Jaume Olives, amb el *Menexen*, seguit més endavant del *Menó i Alcibiades* (1956) i del *Fedó* (1962). Tanmateix, segons escriu Estelrich, l'impressor Josep M. Contijoch treballava per enllestir el Plutarc. Acabar aquest autor era una de les prioritats de Cambó. L'autorització per a l'edició va arribar el 26 de setembre de 1940 (amb el número d'expedient 5.880) i amb la condició de publicar els clàssics també en castellà. Dos dies abans del comunicat oficial, Estelrich ja ho anunciava a Cambó:

Mi querido don Francisco,

he venido aquí a Madrid en primer término porque los asuntos de mi hermano se complicaron de pronto gravemente [...]. Vine también para saber el resultado de una gestión empezada durante mi último viaje con el intento de sacar del atasco en que se encuentra nuestra colección de la

15. Dom Antoni Ramon Arrufat, monjo benedictí i director de les publicacions de Montserrat abans de la guerra, va traduir a la col·lecció Bernat Metge els quatre primers volums de la *Història* de Polibi. A Montserrat havia fet escola amb l'ensenyament del grec. Vegeu MASSOT I MUNTANER (2010: 24).

Bernat Metge. Y tengo la satisfacción de comunicarle que el Jefe de la censura me ha anunciado hoy mismo la autorización para continuar nuestra colección de clásicos griegos y latinos a condición de que se haga una colección semejante en castellano. Debo advertirle que este permiso no es contestación a la instancia que hicimos nueve meses ha, sino a una petición formulada por mí pidiendo concretamente permiso para publicar el tomo de Plutarco que tenemos en la imprenta, habiendo yo prevenido al censor, para evitar el precedente, que retirara la petición anterior si no había de ser concedida. No se dió contestación a la instancia por motivos que acabo de conocer y que sería muy largo el explicarlos.

Se nos plantean, pues, de pronto un cúmulo de problemas a resolver sobre los cuales le escribiré muy pronto con detalles. Hemos de proceder con rapidez pues sé de núcleos editoriales e intelectuales que hay proyectos en el mismo sentido que el nuestro.¹⁶

Sembla que el CSIC tenia interès a adjudicar-se en exclusiva la publicació bilingüe dels clàssics, segons refereix Estelrich en la mateixa carta, gràcies sobretot a les informacions privilegiades que li facilitava José Manuel Pabón, catedràtic de llatí a Salamanca i més tard de grec a Madrid.¹⁷ En la mateixa missiva queda molt clar que un dels col·laboradors més eficients en aquells anys de la veritable represa va ser Eduard Valentí Fiol, que rebia els honoraris corresponents per feina feta i que a més de les obres citades anteriorment, també va revisar el Tàcit per a la reedició del volum 17 (1926), les *Obres menors*:

Valentí me ha entregado corregido y listo para la imprenta el volumen de las obras menores de Tácito, para reeditar. Valentí necesita cobrar los honorarios por su trabajo que son 750 pesetas. Le ruego me diga qué debo hacer sobre el particular y si Narciso de Carreras tiene facultades para resolver estos casos.

16. Carta de Joan Estelrich a Francesc Cambó, 24 de setembre de 1940.

17. José Manuel Pabón (1892-1978), hellenista, autor del *Diccionario griego-español*, el conegudíssim Vox que tantes reedicions ha tingut fins als nostres dies i el primer embrió del qual es va publicar a Barcelona l'any 1943. El seu germà Jesús (1902-1976), historiador i polític, estava ben situat dins l'esfera franquista, amb un càrrec a l'agència EFE el 1940 i posteriorment al CSIC.

Dos dies més tard, Joan Estelrich tornava a escriure al mecenes per explicar-li amb més detall la qüestió d'una publicació castellana paral·lela i reflexionava sobre l'abast i la significació de la represa. L'entusiasme tornava a omplir l'ànim d'Estelrich, fins a l'optimisme extrem d'imaginar un centre internacional d'humanitats a la capital catalana i la possibilitat de tornar ben aviat al ritme de publicacions dels millors anys:

Benvolgut don Francesc:

En les noves gestions empreses per a obtenir el permís de continuar la Bernat Metge, he tingut sobretot present, donades les circumstàncies espanyoles i europees, de no fer res que impliqués a V. el compromís de noves despeses. Podem continuar la sèrie catalana dels autors grecs i llatins. a condició que es faci una col·lecció semblant en castellà. Però això no vol dir que la sèrie castellana sigui exactament paral·lela a la catalana (car això obligaria a fer, des d'ara, en castellà els 86 volums catalans ja publicats). No vol dir tampoc que sigui forçosament l'Alpha qui es faci càrrec econòmicament de la col·lecció castellana, pot ésser qualsevol altra empresa, que joestic segur de trobar, que es posi en relació amb l'Alpha, i amb l'Emporium, per a utilitzar els elements tècnics que es posseeixen amb profit i economia per a les dues empreses. Així la Bernat Metge mantindria el caràcter que V. li va donar en fundar-la; així V. no vindria obligat a cap despesa complementària per a la col·lecció castellana, podent esmerçar en altres obres, necessitats de mecenatge, el que V. pensés destinar a semblants activitats culturals. En fi: així s'esvaeix també per a V. tota preocupació de recerca de nous col·laboradors i organització comercial, revertint tanmateix a V. i a la Bernat Metge l'honor d'haver obert el camí i haver fet possible la nova col·lecció. No vull fer res, però, en aquest sentit, sense la prèvia aprovació de V. Afegiré només que Montserrat, que no continua la Bíblia catalana, s'ha entès amb una nova organització per a publicar la Bíblia castellana, sense càrrega per al Monestir.

Ara bé, la represa de les tasques de la Bernat Metge serà sensacional a Catalunya. Seran els primers llibres catalans que tornaran a sortir i hauran reeixit patriòticament en allò que tothom ha fracassat. Això sol m'omple d'emoció i em torna l'entusiasme d'altres temps.

D'altra banda, el desastre general d'Europa ha fet descendir encara més els estudis clàssics i posat en greu perill empreses com la Budé. És un fet cert que ni a Catalunya ni a tot Espanya hi ha prou filòlegs per a establir els nostres textos en l'original grec o llatí. Però ara hi haurà molts filòlegs eminents arreu d'Europa que restaran sense feina. Podem invitar-los a col·laborar en l'establiment dels textos antics. Així el nostre nucli a Barcelona esdevindria un centre internacional d'humanisme, sens dubte, editorialment, el primer d'Europa.

El ritme que V. vulgui donar a la continuació de la sèrie catalana (quatre, o sis, o vuit, o deu volums cada any) depèn de les sumes que V. hi vulgui esmerçar. Sobre això cal que V. em doni instruccions concretes per a executar la producció estrictament als crèdits que V. hi destini, sense fer mai més avenços a col·laboradors; d'alguna cosa ens ha de servir l'experiència.

Penso que la sèrie castellana hauria de començar per les obres dels autors hispanollatins, Sèneca, que ja tenim en català, al davant de tots, i que s'hi ha d'encabir els autors hispànics de la Renaixença com J. L. Vives, ara posat de moda i, per tant, de venda segura.¹⁸

La proposta de començar la sèrie castellana amb autors hispànics agradà a Cambó, que no va trigar a respondre, el 7 d'octubre des de Nova York, sense oblidar la qüestió de l'encariment del paper:

[...] cal aprofitar l'autorització obtinguda per a publicar les dos versions. En quan a la castellana cal pensar per on se comença: jo m'inclinaria o a Sèneca o a Plutarc, fent amb la màxima rapidesa possible una edició que honorés les lletres espanyoles. En quan a l'edició bàsica cal completar el que manca, que es poquíssim, de Plutarc i Sèneca i decidir la nova obra a emprendre tenint en compte els col·laboradors de que es pot disposar. Per a la versió castellana cal utilitzar les millors plomes, procurant no oblidar els prestigis ja consagrats.

Cal pensar en el problema del paper i cercar una solució. Espero proposta.

18. Carta manuscrita de Joan Estelrich a Francesc Cambó datada a Madrid, 26 de setembre del 1940.

Conforme en fer a Valentí el pagament a compte que demana: pot comunicar a Carreras aquesta autorització meva tan per aquest cas com per altres que puguin venir.

Quatre dies més tard es reafirmava en la idea i considerava molt bona la proposta d'aconterar la censura franquista amb edicions d'autors hispans, sempre que no li comportés despeses ni tasques suplementàries: «Em refereixo a la possibilitat de que hi hagi una editorial que es cuidi de la versió castellana dels clàssics sense que jo tingui que preocupar-me d'ingressos ni despeses ni d'una cosa tan delicada i molesta de cercar i controlar els col·laboradors. Crec com vostè que la sèrie castellana s'ha d'iniciar amb els hispanollatins i que ha d'incloure a Lluís Vives.» L'interès per Joan Lluís Vives era ben lògic atès que l'any 1940 s'havia complert el quart centenari de la seva mort. Els primers mesos del 1941, concretament entre el gener i el març, Estelrich, que ja es trobava fortament compromès amb la causa franquista i treballava alhora per la represa de la publicació de la revista *Occident*, va participar activament en l'organització de l'exposició sobre Vives a la Biblioteca Nacional de París.¹⁹

Les dificultats materials de la postguerra també van afectar el paper, cada cop més car i difícil d'aconseguir. Els volums ja havien pujat de preu per als subscriptors, tant, que se n'havien queixat i aquell mateix mes, en una carta del 20 d'octubre, Estelrich constata que

alguns dels subscriptors del començament han perdut o els han robat tots o part dels llibres de la Fundació durant la revolució, els sembla dur haver-los de pagar més cars i sol·liciten que per als volums d'abans, no els nous, els puguin pagar al preu d'abans. Vostè ja em dirà si es pot accedir a tal sol·licitud. Evidentment només s'aplicaria a subscriptors

19. El catàleg de l'exposició, amb una tirada numerada de 750 exemplars, va al seu nom: J. Estelrich. *Vives: exposition organisée à la Bibliothèque Nationale, janvier-mars 1941*. París, 1941. D'altra banda, Francesc Cambó l'encoratjà a escriure sobre Vives, com hem pogut comprovar per la correspondència, fins i tot demanant-li que ho tingués com una prioritat, per davant de les tasques de la Bernat Metge. Sobre les tasques d'Estelrich a París a favor del règim de Franco durant aquell període, vegeu MASSOT I MUNTANER (2000: 261-295).

de sempre que volguessin completar llurs col·leccions i en casos ben clars, gens dubtosos. La preocupació de Vostè respecte al paper és la de tota la gent que fa llibres a Espanya.

Francesc Cambó s'avé a satisfer les demandes dels subscriptors només en casos clars i comptats i, en una carta del 27 de novembre, matisa que sigui a preu de coberta, no de subscripció: «La concessió que demanen alguns subscriptors que han perdut llibres s'ha de limitar tant com se pugui cedint els volums que demanen no a preu de subscripció sinó a preus de coberta abans de l'augment car així i tot significaria una forta pèrdua per a l'Editorial.» Cambó torna a mostrar-se preocupat per l'encariment de la matèria primera: «Veig com serà difícil resoldre el problema del paper, la mostra que m'envia d'en Torres Domenech em sembla acceptable si no té un pes molt superior al paper que usàvem abans car això significaria un nou augment de cost del volum.» Per això li demana càlculs concrets: «Crec convenient que amb en Contijoc calculessin el cost de producció d'un volum de tamany mitjà: se li hauria de carregar les despeses d'administració i el 50% de les de direcció en la hipòtesi d'una producció de sis volums anuals d'un tiratge prudentment reduït». D'altra banda, el mecenes tampoc no estava disposat a tornar a pagar col·laboradors a la bestreta perquè havia tingut males experiències, pel que sembla, i en més d'un cas: «Comprenc el desig d'en Montoliu de cobrar una quantitat mensual a compte de feina però crec que no se hi ha d'accedir més que establint les garanties necessàries per assegurar que anirà entregant feina per mes del que cobri, única manera d'evitar es repeteixi el que ha passat amb tants col·laboradors.»

Estelrich, com era habitual en ell, agafà la iniciativa i com que disposava del vistiplau de Cambó per gestionar la publicació en castellà de Sèneca i Vives, per tal d'aconseguir a canvi la publicació del Plutarc, no dubtà a adreçar-se directament al cap de la censura, Santiago Magariños:

Mi distinguido y querido amigo,

En virtud de la autorización que me fue concedida con fecha de 26 de septiembre último, expediente número 5.880 para la edición de Plutarc, acompañando traducción catalana y continuando la colección de la

Fundación Bernat Metge (Editorial Alpha, S.A.), a condición de «que paralelamente se publique otro en castellano», he establecido un acuerdo con la Editorial Juventud S.A. para la publicación inmediata de una colección con traducción castellana a base de los elementos científicos que tal empresa reclama y poniendo a su servicio una organización comercial que garantice su máxima difusión. En efecto, si administrativamente la colección castellana estuviera a cargo de la Editorial Alpha, organizada para un público restringido, tal vez no tuviera la difusión necesaria; y, sobretodo, si la colección castellana se redujera a reproducir paralelamente la colección de la Bernat Metge, a medida que ésta publicase nuevos volúmenes, resultaría ya desde el principio desigual y aparecería con un ritmo demasiado lento para un público tan vasto como el de toda la hispanidad.

Por esto, tomando pie de la autorización concedida, me complazco en comunicarle que la nueva colección castellana se dispone a editar con toda la rapidez que las circunstancias permitan todo Séneca, por ser autor español, todo Plutarco y una nueva edición, completa, de Juan Luís Vives con traducción española. Es decir, que se cumplirá en mucha mayor escala la condición exigida por su autorización del 26 de septiembre último, para continuar la colección Bernat Metge de la Editorial Alpha. Además para la nueva colección se utilizará la colaboración de los filólogos clásicos del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, como también de los más eminentes humanistas extranjeros por lo que respecta al establecimiento de los textos antiguos.

En su virtud, me permito solicitar que se me confirme la autorización en el sentido que acabo de exponer y a reserva de someter a la censura, a los efectos ordinarios, cada nuevo volumen que se vaya a publicar.²⁰

El mateix dia s'afanyava a reportar el fet a Cambó:

Aquesta lletra és continuació de la que vaig adreçar-li fa cosa de tres setmanes. De conformitat amb el que li deia he establert un acord amb l'Editorial Juventud, que té casa a Barcelona, a Madrid i a Buenos Aires, la qual prendria al seu càrrec, totalment, l'edició dels clàssics en

20. Carta mecanografiada del 13 de novembre del 1940.

castellà, amb la meua cooperació tècnica, per a treballar paral·lelament amb l'Alpha. El principi de contracte esbossat entre la Ed. Juventud i l'Alpha és molt senzill: la Edit. Juventud podrà reproduir els textos antics i traduir els prefacs publicats per l'Alpha, mitjançant el pagament de 1500 pessetes per volum; en els casos que les dues editorials publiquin alhora les mateixes obres pagaran cadascun per meitat els drets d'autor comuns i la composició dels textos antics; les dues editorials es consideren solidàries per tot a quant pertoca a l'obtenció de paper i a les autoritzacions de la censura. L'Alpha, doncs, només treu benefici del conveni projectat, el qual, per part de l'editorial Juventud, ha d'ésser aprovat per la seva Junta que tindrà lloc dintre de quinze dies. Un cop assolida aquesta base, he considerat útil reclamar de la censura una confirmació de l'autorització que em donaren; li adjunto còpia de la meua petició, a la qual el cap de la censura m'ha promès respondre favorablement i per ofici. Un cop oberta ja la possibilitat de publicar en català plantejaré la continuació de la nostra Bíblia i l'edició de la Divina Comèdia per en Segarra.

[...]

Tenim el Plutarc XIV ja compost; he encarregat de la revisió de galeres i proves de grec a M. Roca i Puig, nomenat recentment professor de grec. Hem repartit la reedició del Brutus de Ciceró; els subscriptors n'estan molt contents; millora molt l'edició anterior.

Estelrich havia anat sobre segur perquè Editorial Juventud continuava tenint, com abans de la guerra, no només uns tiratges considerables sinó també prestigi. Abans de final d'any, Cambó es mostra d'acord amb tot: «Trobo molt bé l'acord amb Editorial Juventud i el felicito. [...] Tot el demés que em diu: Bíblia, Divina Comèdia, Plutarc XIV, Brutus de Ciceró me sembla perfecte.»²¹

Com que el tiratge del Plutarc havia de ser imminent, Estelrich demanà pressupost a la Tipografia Emporium,²² en el qual la previsió

21. Carta de Francesc Cambó a Joan Estelrich del 15 desembre del 1940.

22. Pressupost del 8 gener del 1941 de Tipografia Emporium per a tirades de 1.000 o 2.500 exemplars amb els formats d'abans de la guerra. Al final s'especifica: «Precios sin compromiso debido a ser inminente el aumento de un 40% en el coste de producción.»

de l'encariment del paper voltava, pel cap baix, el 40%. Aquest pronòstic es va acomplir, només cal recordar que un diari al gener de l'any 1941 valia 15 cèntims, i al cap d'un any, el 1942, va passar a costar 25 cèntims. Aquesta pujada va desanimar Cambó: «La carta del 14 de gener m'ha donat una impressió bastant pessimista sobre la situació actual i pròxim esdevenidor de l'Editorial Alpha. [...] El pressupost que m'envia de tipografia Emporium és alarmant sobre tot amb l'anunci d'un pròxim augment de 40%.»²³

El permís de publicació del Plutarc havia arribat la tardor del 1940 i al cap de pocs mesos, al gener del 1941, la censura va concedir el permís per continuar la Bíblia de la Fundació Bíblica sense cap versió castellana a canvi. Aquest fet podria compensar l'esforç econòmic de la represa, perquè l'acord verbal amb Editorial Juventud que de manera tan convincent s'havia presentat a la censura, mai no havia d'arribar a bon port:

[...] pel gener vaig tenir la gran satisfacció d'obtenir de la censura a Madrid el permís per a la publicació en català del volum de la Bíblia que tenia preparat, i això sense cap obligació de publicar res per compensació en castellà. [...] La completació de la Bíblia podria ésser, doncs, per a la Fundació, una font d'ingressos considerable, que ens permeti de fer front a les necessitats de les altres publicacions. Quant a la col·lecció de clàssics en castellà, l'Editorial Juventud m'està romanent, a base de les dificultats de paper i d'exportació, que m'obliguen a frenar la meua impaciència.²⁴

En la mateixa carta Estelrich reporta la trobada que ha tingut amb mossèn Cardó a Suïssa, per parlar dels encàrrecs de revisió i traducció de Sèneca i així poder continuar la publicació d'aquest autor. També l'informa que «el volum IX de les Vides de Plutarc ha passat totes les correccions, fetes i revisades per Mn. Roca i per Marçal Olivari, i es troba a punt de tiratge. Com vostè sap, vaig obtenir el permís de publicar-lo». Com no podia ser d'altra manera venint d'Estelrich, no pot evitar de fer el recordatori del seus mèrits. Des de l'altra banda de

23. Carta del 19 febrer del 1941.

24. Carta del 12 de març del 1941.

l'Atlàntic, Francesc Cambó entén que el suposat acord amb Editorial Juventud quedarà en no-res i no vol córrer cap risc:

[...] reconec tot el que hi ha d'absurd en el que se'ns exigeix per a la publicació del darrer Plutarc. Crec, però, que cal publicar el darrer volum d'aquesta sèrie per a poder-ne vendre colleccions completes, no amb cap afany de lucre, que avui amb tot el que es ven s'hi perd, sinó per l'efecte moral que pot tenir l'escampada d'aquesta sèrie. Vostè veurà si és millor fer l'arreglo amb una Editorial o publicar la versió castellana pel nostre compte, tirant de moment tan sols els exemplars que es cregui que es podran vendre. Jo m'inclino a aquesta darrera solució, car, donat l'esperit que avui reina, veig difícil prosseguir intensament les tasques de l'Alpha i la Editorial amb la qual féssim un acord podria sentir-se defraudada al veure que no li entreguéssim volums.²⁵

Estelrich entén el missatge i respon que «si per tot el primer d'octubre l'Editorial Juventud no es decideix a emprendre pel seu compte la sèrie castellana dels clàssics grecs i llatins, procediré a fer el volum castellà de Plutarc, a fi de posar en circulació el nostre Plutarc sencer».²⁶ El termini del mes d'octubre anava de debò i el to de la missiva que adreçà a Cambó tot just uns dies més tard és ben diferent. Es fa palès que la col·lecció de la Fundació Bernat Metge depenia únicament de les decisions del seu mecenes, que necessitava saber fins on podia arribar a partir d'una memòria econòmica i de la proposta d'un pla realista i viable:

Benvolgut Sr. Cambó:

Junt amb aquesta lletra en rebrà una altra d'en Jesús amb la memòria i pla proposat per a la F.B.M. [...] em sembla la única solució raonable per fer alguna cosa de profit. Les altres coses en projecte -Edició castellana, obres completes de Vives, etc, depenen tant de la solució que s'adopti que renuncio a parlar-n'hi en aquest correu, prèviament cal saber el que farem de segur en els quinze mesos vinents.²⁷

25. Carta del 16 juliol del 1941.

26. Carta del 10 setembre del 1941.

27. Carta del 4 d'octubre del 1941.

No fou fins al febrer del 1942 quan Cambó donà, finalment, el vistiplau al tiratge del Plutarc i escrigué: «Fundació Bernat Metge: conforme amb el pagament que proposa per al Dr. Roca i Puig. Trobo bé les disposicions preses en relació amb el volum IXè. de Plutarc. Per aquesta col·lecció trobo bé el tiratge de 1750. [...] Informat i conforme amb tot el què em diu sobre reedicions d'altres obres.»²⁸ L'exhaustiu estat de comptes que s'ha conservat, amb el resum de tasques d'Editorial Alpha del juliol del 1942, dóna fe de les reedicions fetes en aquells anys i el cost de cadascuna, així com les despeses en concepte d'honoraris per als col·laboradors i de tiratge. Reproduïm una part de la llista final:

A Josep Vergés. Nova traducció i edició de Properci: 1.500 ptes.

Al Dr. Ramon Roca Puig, correcció proves Plutarc 500 ptes.

Al Sr. J. Ferran Mayoral, revisió Aristòtil, Poètica i Constitució Atenes 750 ptes.

Al Dr. Carles Cardó, revisió tres Sènecas a raó de 750 ptes =2.250 ptes

TOTAL costos col·laboracions: 5.000 ptes.

El vol. 85 de Plutarc, Vides Paralleles IX, 2.588 exemplars

Reedicions : 5 volums a 500, 2.500 exemplars

Si sumem els pagaments a col·laboradors i les despeses dels tiratges, la represa de les publicacions de la Bernat Metge va costar a Cambó, pel cap baix, unes 30.000 pessetes de l'època. No podem deixar d'esmentar, tanmateix, el paràgraf dedicat al pagament a traductors i revisors, que evidencia la precarietat amb la qual van treballar molts col·laboradors i que la proverbial abnegació de Josep Vergés va ser un fet real:

Tots ells es queixen que els preus que abans pagava la F.B.M. i que són els mateixos avui, no poden mantenir-se. No els surt a compte treballar per nosaltres. El cost de la vida és quatre vegades major; el dels llibres és almenys del doble; i els altres editors paguen avui dues o tres

28. Carta del 20 de febrer del 1942.

vegades més que abans. Per això no podem comptar amb l'Olivar, que és dels millors; per això en Valentí s'ha passat tres mesos sense tornar-nos les proves; per això el Dr. Roca fa l'orni en la Bíblia i el Plutarc; el més fidel és en Vergés, que treballa a desgrat de tot. Creiem que caldria senzillament doblar els preus d'abans de la guerra, per a les tasques efectives de traducció i revisió.

CONCLUSIONS

La represa de les publicacions de la col·lecció dels clàssics de la Fundació Bernat Metge després de la guerra civil fou possible, en primer lloc, gràcies a la dedicació i als esforços de Joan Estelrich a Madrid i a Barcelona entre el 1940 i el 1942. Les dificultats causades per la situació familiar (detenció, tortura i condemna a mort del seu germà Bartomeu) i la tasca política (compromís amb la propaganda franquista) no van fer defallir ni aturar les gestions per aconseguir, la tardor del 1940, el permís de publicació del Plutarc lliurat a impremta el juny del 1938. Tot seguit van arribar els entrebancs materials, és a dir, l'encariment desmesurat del preu del paper entre els anys 1941 i 1942. L'habilitat d'Estelrich per negociar (o almenys per fer-ho veure de cara a la censura) una futura sèrie de clàssics en castellà que no podia caure en mans del CSIC, però que tampoc entusiasma la prestigiosa Editorial Juventud, va ser clau per a la represa. En segon lloc, la continuació de la col·lecció també va ser possible gràcies a la feina, sovint mal remunerada, dels traductors i revisors, els noms dels quals de vegades no consten enlloc: Eduard Valentí, Marçal Olivar, Ramon Roca i Puig i Josep Vergés. Tanmateix, la manca de recursos humans va fer que la major part de les iniciatives (*Ciropèdia*, *Verrines* o *Plató*) triguessin encara uns vint anys de mitjana a ser realitat. Com hem pogut comprovar, els col·laboradors se sentien mal pagats, justament en els anys més difícils de la postguerra, quan la tasca patriòtica que suposava l'obra de la Fundació va deixar de ser, inevitablement, una prioritat. En última instància, la represa la sustentà el suport econòmic de Francesc Cambó des de l'estranger, autoritzant pagaments via Narcís de Carreras. Les reedicions, mentre no s'obtingués el permís per tor-

nar a publicar, havien de mantenir viva l'empresa i els subscriptors. Reeditar el Ciceró de Gumersind Alabart, el Quint Curci de Montoliu, el Properci de Joan Mínguez, revisar els Sènecques i el primer volum de Tàcit i acabar l'edició del número 85 de la col·lecció, el penúltim Plutarc, va costar gairebé 40.000 pessetes, una quantitat que avui equivaldria a uns 300.000 euros. L'estreta i contínua correspondència en bona part inèdita que hem aportat revela el seguiment acurat que Cambó feia de l'evolució i de l'anàlisi de cada qüestió sobre la Bernat Metge. La seva voluntat, perseverança i dedicació van possibilitar, entre la tardor del 1939 i la primavera del 1942, un primer pas cap a la normalitat en la llarga nit del franquisme.

BIBLIOGRAFIA

- ESTELRICH (2012): Joan Estelrich, *Dietaris*, Barcelona: Quaderns Crema.
- FRANQUESA (2013): Montserrat Franquesa, *La Fundació Bernat Metge, una obra de país (1923-1938)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GONZÁLEZ (2013): Arnau González, *La tercera Catalunya (1936-1940)*, Barcelona: Edicions de 1984.
- MANENT (1999): Albert Manent, *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASSOT I MUNTANER (2000): Josep Massot i Muntaner, «Joan Estelrich i la propaganda franquista a París (1939-1942)», dins: Ferran Carbó (ed.), *Les literatures catalana i francesa: postguerra i engagement*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 261-295.
- MASSOT I MUNTANER (2010): Josep Massot i Muntaner, *Escriptors i erudits contemporanis. Novena Sèrie*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VERGÉS (1953): Josep Vergés, «La Fundació Bernat Metge», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (febrer 1953), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.